

ОСВРТ НА НЕКА ЈЕЗИЧКА СВЕДОЧАНСТВА О ДОСЕЉАВАЊУ СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА НА ЈУГ

Зорица Костић

Београд

e-mail: kostizor@gmail.com | Прегледни рад

Примљено: 2. 12. 2022. | УДК: 811.163

Прихваћено: 21. 6. 2023.

Апстракт: На основу језичких својстава Јужних Словена лингвистика, тачније славистика даје своју слику досељавања Словена у Источне Алпе и на Балканско полуострво. Истражујући језик са различитих аспеката, у почетку првенствено на основу фонетике и морфологије, лингвисти су поставили углавном три тезе о јединству јужнословенских језика а оне су се онда усаглашавале или нису са постојећим историјским подацима о сеоби Словена на југ. Неслагања су настајала при тумачењу и одређивању карактера евентуалног јужнословенског јединства као и времена његовог настанка. Разматрало се да ли оно постоји пре досељења на југ, још у прадомовини, на опитесловенском нивоу, па чак да ли општејужнословенске особине постоје и на индоевропском нивоу, или то јужнословенско језичко јединство настаје током сеобе или пак након досељавања на југ. Може и обрнуто: да ли диференцијација јужнословенског постоји пре или настаје током, односно након досељавања и да ли та диференцијација уопште одговара овој данашњој подели.

Кључне речи: Јужни Словени, досељавање, лингвистика, западнојужнословенски језици, источнојужнословенски језици

Када у расветљавању неких питања, као што је нпр. досељавање Словена на југ, писани извори заћуте, када су недовољни, посредни, несигурни – научне претпоставке добијају на вредности уколико се темеље на подацима разнородних научних дисциплина, под условом да су ти подаци добијени применом метода својствених баш тим наукама а не настали прилагођавањем претпоставкама других, у истој или сличној мери позваних да разјасне настала стања, њихове узроке, токове и последице.

Језик: једна или две сеобе на југ

На основу језичких својстава Јужних Словена лингвистика, тачније славистика, даје своју слику досељавања Словена у Источне Алпе и на Балканско полуострво. Пролазећи кроз неколико фаза у тумачењу евентуалног јужнословенског језичког јединства, афирмишући у том кретању крајности

– једне која говори о две етнографски и језички различите словенске групе које се спуштају на југ (Јернеј Копитар и Франц Миклошич) и друге која претпоставља јужнословенско дијалекатско јединство (Ватрослав Јагић), настало још у оквиру прасловенског језика,¹ слависти се данас углавном слажу да јужнословенски језици представљају одређену, својеврсну генетску заједницу чије је језичко јединство веома старо, али је исто тако и њена диференцијација стара, настала још у прасловенској домовини, када су неке јужнословенско-балтичке изоглосе, углавном лексичке, остале непознате не само северним Словенима већ и неким јужнословенским дијалектима, па чак и деловима тих дијалеката. Да су Јужни Словени већ у времену које непосредно претходи њиховој сеоби поседовали извесне, додуше, не баш ни малобројне заједничке особине са балтичким, показује нпр. сродност литванског *dėšinas* са јужнословенским *desъnъ*, док код северних Словена реч за *dexter* гласи *právъ* (Brozović 1969, 131–132).

Неслагања међу славистима настају при покушају одређивања карактера тог јединства као и времена његовог настанка. Да ли оно постоји **пре** досељења на југ, још у прадомовини, на општесловенском нивоу, па чак да ли општејужнословенске особине постоје и на индоевропском нивоу, или то јужнословенско језичко јединство настаје **током** сеобе или пак **након** досељавања на југ (Лома 1993, 110; Ивић 1971, 11). Може и обрнуто: да ли диференцијација јужнословенског постоји **пре** или настаје **током**, односно **након** досељавања и да ли та диференцијација уопште одговара овој данашњој? Да то јединство постоји, показала су и историјско-дијалекатска истраживања словенских језика, утврдивши да се њихова основна тројна подела на Западне, Источне и Јужне лакше може свести на опозицију север–југ него на ону запад–југоисток. При томе је очигледно да словенска опозиција север–југ није и не може бити последица ове сеобе (Brozović 1969, 131). Неки претпостављају да су већ у прасловенској домовини постојали, условно речено, Словени западног, источног, јужног, можда и неког четвртог типа и сигурно је да се приликом сеоба те групе нису кретале издвојено, строго усмеравање од стране „*nekih prometnika*”, како је то духовито приметио Брозовић (Brozović 1969, 119), па су на југ могли dospeti, у смислу прасловенског, само Словени јужног типа. Гомиле пристижућих Словена су биле измешане, вероватно са преовлађујућим, али никако не искључивим присуством припадника једног словенског дијалекта. Отуда се у језику Словена који су населили Балканско полуострво и Источне Алпе могу пратити и западнословенске и источнословенске карактеристике.

¹ О овим питањима Brozović 1969, 118–119; Ивић 1971, 11–33; Ивић 1994, 125–140; Bratanić 1951, 234–235; Лома 1993, 105–126.

Истражујући језик са различитих аспеката – у почетку углавном на основу фонетике и морфологије, у оквиру којих се појаве не само лакше мењају већ и лакше допуштају различита тумачења, па им је стога често и научна тежина мања (Bratanić 1951, 235; Brozović 1969, 131) – лингвисти су поставили углавном три тезе о јединству јужнословенских језика а оне су се онда усаглашавале или нису са постојећим историјским подацима о сеоби Словена на југ.

Најпре су Јернеј Копитар (1780–1844) и Франц Миклошич (1813–1891) почетком, односно средином 19. века изнели хипотезу да се досељавање Словена одвијало у два таласа (Kopitar, 1808; Miklosich, 1886), подржавајући на тај начин у потпуности Порфиригеново казивање. Примарни јужнословенски талас је прекрио целу територију од Црног мора до Јадрана. Нешто касније (по Порфиригеновим подацима се може закључити – у размаку не дужем од пола столећа) спушта се млађи, секундарни талас, предвођен Хрватима и Србима. Он попут клина раздваја онај хомогени слој претходно насељених Словена, који се сада повлаче ка западној и источној периферији првобитног простора, заустављајући се на данас словеначкој и бугарско-македонској земљи (Bratanić 1951, 233–235).

Педесетак година касније, 1895, ту теорију побија Вагрослав Јагић (1838–1923), истичући не само етничко и језичко јединство досељеника већ и јединство целокупног процеса (Јагић, 1895, 47–87). По овој теорији реч је, дакле, о једном насељеничком таласу. Јагићево одбацивање Порфиригенове приче о накнадном досељавању Хрвата и Срба било је апсолутно. Он је у својим ставовима указивао на граматичке сличности и на постепено прелаз међу јужнословенским дијалектима, без оштрих резова и дубоких јазова, видећи у томе потврду јединственог словенског таласа у насељавању југа. Уочљиву дијалекатску уједначеност словенског југа наглашава и Лома (1993, 110), наводећи као пример дисимилацију групе *ич>ит*, која захвата и српски и бугарски, тј. и западнојужнословенски и источнојужнословенски. И поред тога Лома је више наклоњен хипотези о два таласа сеоба.² Питање је, међутим, да ли код тако и толико сродних етничких група, које су готово хиљаду и по година живеле у непрекидном додиру, једна уз другу, предност у научним истраживањима и закључивању треба дати њиховим међусобним сличностима или разликама (Bratanić 1951, 238).

Условно треће тумачење међуодноса јужнословенских језика полази од оспоравања њиховог првобитног јединства – не поричући, ипак, постојање неких основних, општих јужнословенских особина – али истичући да оне имају шире прасловенско а не само јужнословенско порекло, или допушта-

² О овоме в. и Мишљење, Ивић 1971, 19–23.

јући да су те заједничке, опште особине настале накнадно, у вековним додирима сродних дијалеката: изворно јединство или секундарно заједништво – како је ту упитаност изразио Лома (Лома 1993, 110). Линија поделе у овој, условно названој Белићевој теорији, одваја на једној страни исток а на другој групише центар и запад, то јест македонско-бугарском истоку супротставља српскохрватско-словеначки запад.³ По оној претходној теорији јужнословенско јединство се цепа по средини, растављајући претходно насељени хомогени слој Словена и потискујући његове носиоце на западну и источну периферију, чиме се наглашава опозиција српскохрватског средишњег простора у односу на словеначку и бугарско-македонску периферију. Поделу је могуће извршити и на други начин, како то показује Могуш (Могуш 1969, 121–122) издвајајући пре свега на основу историјске дијалектологије и акценатског развоја јужнословенских језика – алпску скупину, дакле запад, а групишући панонско-приморско-рашку, тј. центар и исток. Уочава се чак и могућност супротстављања словеначко-кајкавско-чакавског појаса источноштокавско-торлачко-македонско-бугарском, па би у таквој подели прелазна улога могла припасти западноштокавском (Brozović 1969, 130–131).

Могућност разноврсног груписања и различитог супротстављања јужнословенских језика и наречја говори, заправо, о јединству саме целине. О природи тог јужнословенског јединства је тешко судити, јер је једновремено евидентна и његова диференцираност а обе појаве у јужнословенском, јединство и рашчлањеност, припадају највероватније још прасловенском добу. Суочена са сложеношћу овог питања, славистика данас на својеврстан начин уважава сва споменута тумачења и прихвата поделу на западно-јужнословенски (словеначки, хрватски, српски) и источнојужнословенски (македонски, бугарски), али и оправдава опозицију српскохрватског центра и словеначко-македонско-бугарске периферије (Brozović 1969, 130–131).

Што се тиче питања једне или две словенске сеобе на југ, данас се углавном прихвата Порфириогенитов извештај па се и у језику уочена интерференција између словенског севера и југа на западној и источној периферији јужнословенског простора прати у смеру север–југ (из Чешке ка Словенији и из Украјине ка Бугарској), док у централним областима ти процеси – како сматрају неки – иду у обрнутом смеру, од југа ка северу (из српскохрватског подручја у правцу Словачке).⁴ Ивић такође наглашава

³ Белић, 1908, 60–164. Такву поделу прихвата и Ивић 1971, 19–24, 31–33.

⁴ Brozović 1969, 130, 132. Лома преко ономастике прати обрнут смер – од севера ка југу, Лома 1993, 112–119. Брозовић иначе истиче да су ономастичке дисциплине независне од лингвистичких, па су им, како сматра, и резултати такви.

везе словенског југа са средњословачким дијалектима као и са карпатском зоном Украјине, а спомиње и јужнословенске језичке особености у области Припјата (Ивић 1971, 16). Он заступа теорију о једновременом насељавању словенског југа, али наглашава да су се Словени границама Царства приближавали у два упоредна таласа, преко Паноније и Дакије. Планине које са севера наткриљују Ђердап условиле су и раздвојено ступање ових племена на Балкан: једна струја је напредовала путевима западно а друга источно од Ђердапа. Чињеница је да извори не дају експлицитне податке о путевима који су Словене довели до Паноније и Дакије, а непознати остају и правци њиховог напредовања кроз византијску територију. Важна питања у сагледавању миграција – када, одакле, којим путевима – не могу добити поуздан одговор посредством само једне научне дисциплине. Лингвистика тешко да може апсолутним датумом одгонетнути када се нешто збило, али располаже могућностима да, као и археологија и нумизматика, осветли ако не и разреши дилеме о правцима кретања.

Груписање изоглоса – истих, односно различитих појава у језику – и њихово праћење формира географске границе између дијалеката, односно етноса. Уколико су те изоглосе веома старе, тј. из времена које претходи сеоби – онда оне могу исцртати путеве сеобе, али не могу објаснити стварне разлоге свог настајања, ако изуземо онај темељни – да изоглосе настају на линијама слабијег додира људи. Питање је зашто је у условима словенског насељавања југа дошло до тако дубоке језичке раседлине, можда, како то наводи Ивић, и најдубље у словенском свету, ако се изузме она која Северне Словене раздваја на Источне и Западне (Ивић 1971, 22–23). Ову пукотину Ивић прати од ушћа Тимока, преко источних подножја Старе планине, истим правцем наставља до Осогова, скреће у широком луку ка западу и преко Овчег поља, негде између Штипа и Скопља, избија испод Тетова и зауставља се око Шар-планине, на граници Албаније (Ивић 1971, 18). Време настанка овог снопа, али и сваке појединачне изоглосе, не може се са поузданошћу утврдити. Реч је, како лингвисти тврде, о веома старим и веома значајним изоглосама, но да ли и старијим од сеобе – не зна се.

Границе дијалеката обично настају као последица рељефа или државно-политичких околности а језичку раседлину међу Словенима западнојужнословенске и источнојужнословенске групације на линији Тимок–Осогово–Шара Ивић објашњава вековном насељеношћу те међузоне старобалканским, дакле романизованим несловенским становницима, који су током и након словенске инвазије прибежиште тражили у планинским, мање проходним крајевима, за које Словени у то време нису били заинте-

ресовани. Насељавајући планинске ланце дуж границе Србије и Бугарске, старобалкански становници су били присиљени да се привикавају новим условима живота, постајући тако номадски сточари. Тек је исељавање тог становништва, које је покренуто демографским растом досељених Словена, омогућило коначан додир ових двеју словенских група. Међутим, једном успостављен јаз није се могао избрисати. О додиру споменутих група управо у граничној зони источне Србије и западне Бугарске, на територији тзв. торлачког дијалекта, али и о могућности симултаног досељавања из различитих језичких база, говоре овде забележене источнојужнословенске карактеристике топонимије а у говору преовлађујућа западнојужнословенска обележја (Лома 2010, 537–538). Ово мешање двају јужнословенских говора може се објаснити миграционим токовима припадника западне, односно источне гране Јужних Словена. Припадници западне групе се након преласка Дунава спуштају долинама Велике и Јужне Мораве и Вардара до егејских равница око Солуна. У том кретању ка југу могли су заузети цео моравски слив, ширећи се постепено и у долине Тимока, Нишаве, Пчиње. Припадници источне гране Јужних Словена до Солуна пристижу долином Струме, али је могуће, како као претпоставку наводи Ивић, да су они, стигавши у подручје Солуна, долинама Вардара и Струмице кренули у супротном смеру, ка северозападу (Ивић 1971, 21). Отуда се њихове дијалекатске карактеристике и ту појављују. Када је која од ових струја пристигла у поменуте крајеве, не зна се, али да их нису раздвајали већ запоседнути планински венци насељени старобалканским сточарима, ту би се сусрела и вероватно уједначила језичка обележја обе гране Јужних Словена. Међутим њихов раздвојен живот спречио је да се разлике у њиховом говору изnivelишу, односно да се нове језичке појаве једновремено прихвате.

Лома ову границу између западнојужнословенског и источнојужнословенског, коју иначе види као последицу накнадног досељавања Хрвата и Срба, поставља нешто западније. Он користи податке топонимије са изгласом *шт/жд > ħ/h̄*, која настаје можда још на општесловенском дијалекатском нивоу од прасловенског *тj/џj* и припада времену пре отпочињања сеобе. Топоними типа *шт/жд* (источнојужнословенска варијанта) избијају на Јужну Мораву око ушћа Нишаве, прате њен низводни ток до око Врања, скрећу на запад и Метохију пресецају северно од Призрена. Северно и западно од ове границе јављају се топоними западнојужнословенског типа *ħ/h̄* (Лома 1993, 108–110). У односу на Ивићеву ова граница је померена у корист источнојужнословенског и према северу и према западу.

Језички трагови у Албанији, Грчкој и Румунији

Лексички и топономастички трагови Словена у Албанији Селишчева су још 1931. навели на закључак да су Словени територију данашње Албаније насељавали из неколико праваца, од којих је један долазио из области доњег тока Белог Дрима, прелазио на његову десну обалу и упућивао се даље ка западу, ка рејону Скадарског језера. Ту територију су Словени исте, западнојужнословенске језичке групе насељавали и из области горњег тока Лима, Таре и Мораче, али и Словени који су овамо, обалом или морем, пристизали из средње и јужне Албаније. За разлику од струје која је долазила са североистока и севера, јужну и средњу Албанију су насељавали Словени источнојужнословенске језичке базе, који су се кретали са југоистока и југа. Један од тих путева је, како претпоставља Селишчев, водио из долине Бистрице ка токовима албанских река Војуше, Осума, Девола, Семанија и Шкумбина, али се дотле стизало и из Костурског и Охридско-ресенског краја. Словени су се населили на укошеним речним терасама и брежуљкастом земљишту дуж горњег тока реке Шкумбин, док је доњи ток ове реке, због неповољних терена за земљорадњу, остао ненасељен.⁵ У даљим кретањима ка северу ову групу Словена ометали су тешко проходни планински ланци, који су, исто тако, спречавали и долазак Словена са севера и североистока, из региона Дрима и Охрида. Постоји још један правац којим су Словени пристизали у Албанију, али је он мање значајан. Био је усмерен из басена Црног Дрима ка басену реке Маћи.

Наведене правце словенског насељавања историјски подаци не оспоравају⁶ а лингвистичка анализа словенских топонима у Албанији и други језички, нарочито гласовни критеријуми указују на језичку па и етничку сродност Словена јужне и средње Албаније са онима који су населили Епир, Тесалију, Македонију, Тракију, дакле Грчку, и Мезију инфериор, мада трагова ових Словена има и у области Скадра и Дрима (Селищев 1931, 50–55). На основу праваца словенских продора у Албанију али и размештаја словенских топонима, може се закључити, како је то урадио и Живковић (2002, 103), да се Словени ни на Пелопонез не спуштају преко континенталне Грчке правцем север–југ:

⁵ Северно од доњег тока реке Шкумбин, тј. од Елбасана па до изнад Љеша, словенски називи готово потпуно изостају; в. Селищев 1931, 50–51; Vasmer 1970², 324.

⁶ Прокопије, нпр., бележи да 548. „војска Словена” (Σκλαβηνῶν στράτευμα) прелази Дунав и преко Илирика, долази до Драча, пљачкајући и освајајући многе илирске тврђаве, *Procop. BG III 29. 1–3*, р. 423, 3–13; превод и коментар према ВИИНЈ I: 38 (Ф. Баришић). Имена тих тврђава остају непозната као и путеви којима Словени доспевају до Драча. По Шишићевој, донекле пренагљеној претпоставци, од овог упада се већ може рачунати са стварањем сталних словенских насеобина на опустелом прекодунавском простору, Шишић 1925, 209.

Македонија–Тесалија–Беотија–Атика–Пелопонез, тј. Арголида, Ахаја, Аркадија, већ преко Македоније–Епира–Акарнаније, па морем до Ахаје, Елиде, насељавајући се највећим делом у северозападним областима Пелопонеза.

Велики број словенских топономастичких трагова у Албанији и Грчкој никако не мора припадати овом најстаријем таласу словенског насељавања, о чему лингвисти воде рачуна, већ може одражавати фазе њиховог пристизања (Vasmer 1970², 316). Најстаријем таласу припадају они називи који у језичком смислу поседују обележја веће старине, нпр. још неизвршену метатезу ликвида (премештање, замену ликвида *л* и *р*), полувокале *ѡ*, *ѣ* са прасловенским гласовним вредностима итд., а у смислу значења та најстарија топонимија се обично везује за природно окружење – дрвеће, шуме, планине, реке, језера, клисуре и сл. Због тога је Фасмер указао да број словенских топонима по областима Грчке има, у смислу припадности најранијем насељеничком таласу Словена, само релативну вредност, али њихово међусобно упоређивање говори да су неке области биле Словенима приступачније, не толико за освајање колико за дужи боравак, тј. опстанак у њима. Тако се закључује да је источна Грчка слабије била изложена словенском утицају од западне Грчке.

Према подацима *Монемвасијске хронике* на пример, Авари ће након напада који су започели на дунавском лимесу крајем 585. и након разарања Скитије и Мезије, која трају и током 587, заузети целу Тесалију, целу Хеладу, Стари Епир, Атику, Евбеју, прећи на Пелопонез, на коме ће се, како саопштава писац *Хронике*, и населити. Иако је аутор један од оних византијских писаца који не разликују Аваре и Словене, подаци које наводи омогућавају прецизно датовање овог насељавања, од године „... која је била шеста година царевања Маврикијева, па до године... која је била трећа година (по Арети – четврта година, уп. *ВИИНЈ I*, 293) царевања Нићифора Старог”, дакле од 587/8. до 805 године⁷.

Да ли су Словени већ 587/588. заиста населили Пелопонез или је до тога дошло нешто касније, остаје несигурно, али остаје и чињеница да су они дужи период живели на Пелопонезу, јер бројни топономастички трагови Словена на Полуострву, њих преко 450, нису могли настати као после-

⁷ *Chron. Monemvas.*, ed. Duičev, p. 12, 86–90; p. 16, 134–140; превод према *ВИИНЈ I*: 286 (Б. Крекић). Поповић, међутим, овај датум насељавања Словена на Пелопонез доводи у сумњу, сматрајући да га је „измислио хроничар” у намери да својим подацима да тежину, већу уверљивост, и наглашава да *Хроника* ипак не потврђује да је већ око 588. дошло до сталног настањивања Словена на балканском југу, cf. Роровић 1975, 451–454. Готово идентичан податак да баш Словени насељавају Пелопонез бележи 932. године и Арета из Патраса, в. *ВИИНЈ I*, 293 (Б. Крекић), користећи, очигледно, исти извор као и *Монемвасијска хроника*, настала крајем 10. или почетком 11. века.

дица краткотрајних пљачкашких похода (*ВИИНЈ I*, 287 н. 9). Према истраживањима Фазмера, који је проучавајући етимологију топонима у Грчкој покушао да одреди ширење и обим словенског насељавања, потврђују се подаци *Монемвасијске хронике* – да је источни део Пелопонеза најмање био захваћен словенским освајањима, или тачније – да мали број словенских топонима казује да је византијска власт на истоку Пелопонеза била обновљена убрзо након словенског освајања. Фасмер прихвата становиште да Словени Пелопонез насељавају већ у 6. веку (Vasmer 1941, 14).

Топографску слику коју Фасмер даје за Пелопонез, прати и археологија. Словенски налази се групишу у северозападном делу Полуострва. Словенска некропола у Олимпији дала је око четрдесетак урни, које уз друге уломке грнчарије упућују на крај 6. или почетак 7. столећа (Vryonis 1992, 15–42; Γαλουρης 1963, 105, 107); међутим, Вида и Фелинг их датирају од друге четвртине 7. столећа (Vida et Völling 2000). Северозападно од Олимпије – из Агија Тријаде (Елида) потичу такође словенске грнчарске посуде. Словенске керамике иначе има и у Аргосу, Тиринту (почетак 7. столећа), Спарти, Истмији (средина 7. столећа), одакле потичу два словенска гроба. Чињеница је, међутим, да су словенски налази нпр. у Арголиди малобројни, као што је и број словенских топонима, које Фасмер бележи у тој области, такође мали – свега 18. То потврђује писање *Монемвасијске хронике* да Словена дуж источне обале Пелопонеза није било. Тамо где је приступ византијској војсци био олакшан рељефом, разуђеношћу обале и сл., Словени су били лакше потискивани и трагови су им се брже губили, док су у Епиру, Акарнанији, Етолији, а на Пелопонезу у Ахаји, Аркадији, Лаконији – они опстали дуже. Број словенских назива забележен у овим областима је: у Епиру 412 (област Јањине 334, област Арте 44, област Превезе 34), у Акарнанији и Етолији заједно 98, у Ахаји 95, Аркадији 94, Лаконији 81 (Vasmer 1970², 20–234; Caranis 1950, 164). Поповић је, између осталог и на основу блискости словенских топонима у северној Грчкој и јужној Албанији, претпоставио да је најснажнији а вероватно и најранији талас славизације дошао преко Старог и Новог Епира (Поповић 1988, 241 н. 87).

У многим областима Грчке констатовани су и топоними са племенским називима Хрвата, Срба, Бугара, али ти називи се не могу користити у одређивању етничке припадности Словена на тлу Грчке, јер се они јављају у топономастици широм словенског света. Већу вредност у таквим околностима имају фонетске карактеристике топонимије, јер оне показују начине промена, преласка појединих гласова, а то већ може бити обележје одређене језичке базе (Vasmer 1970², 319–322).

У језику Словена источнојужнословенске језичке базе се, између осталих, испољавају ове карактеристике: **1.** прасловенско *tj/dj* прелази у *št/žd*; код западнојужнословенске групе *tj/dj* постаје *č/dž*; **2.** прасловенско назално *o* се задржава у неколико македонских наречја; у старобугарском нпр. *košta* уместо *kuća*; иначе се деназализује у *a* (македонски), *ъ* (бугарски); у западнојужнословенској групи (у српскохрватском) прелази у *и* док у словеначком и кајкавским дијалектима српскохрватског прелази у *о*; **3.** редуковани вокали (полувокали) *ъ*, *ь* у језику источних Јужних Словена задржавају првобитну гласовну вредност из прасловенског, док код западних Јужних Словена прелази у *a*; **4.** у источнојужнословенском недостаје ударно *j* испред почетног *e*; код западних Јужних Словена оно постоји (нпр. езеро, језеро); **5.** недостаје и тзв. *l-epentheticum*, тј. уметнуто *l* између лабијала и *j*, нпр. **zemlja, zemja, Σέρβλοι < *Sьrbli*, такође **Sьrb-ji* а не ***Sьrbje*; у српскохрватском оно постоји.⁸

Порфирогенитово дело је дало доста података за анализу фонетских, морфолошких и других карактеристика српског и хрватског језичког материјала (Loma 1999/2000, 87–161). Лома наводи примере који показују да Порфирогенитов материјал на територији коју насељавају Срби већ бележи промене у смислу *tj > č, dj > dž*: етноним Дичићи – *Διτζίκη*, топоним Међуречје – *Μεγυρέτους*, патронимик *Вьсебуђ* или *Vьšebudь (Вьшебуђ)* (*Βουσεβουτζης*) уместо доскора читаног *Вишевић* (Лома 1993, 108; Loma 1999/2000, 92, 113–114, 120). Ова појава је очито претходила настанку Порфирогенитовог дела, па се претпоставља да одражава процесе 8–9. столећа. Замена задњег назала, судећи по Порфирогенитовом материјалу, спроведена је највероватније у његово време, првој половини 10. столећа, јер неки од назива које Порфирогенит наводи имају сачуван назал, а код других је он замењен са *и*: деназализовани облици се јављају углавном у топономастичком материјалу, за који Порфирогенит очигледно користи себи савремене податке, нпр. *Локаньсь > Лукавць > Λουκαβέται, Черноускиј*, код Порфирогенита *Τζερναβουσκέη* (Лома 1993, 108; Loma 1999/2000, 113, 116), али и код патронимика *Вьсебуђ* према старопољском личном имену *Wszebqđ* (Лома 1993, 108; Loma 1999/200, 120). Име српског кнеза Мутимира, међутим, Порфирогенит пише *Μουτιμιρος* (Лома 1993, 108; Loma 1999/2000, 118). Име је тако забележено и у папској преписци Мутимировог времена, што значи да се назални изговор код Срба чувао још крајем 9. столећа. Ослањајући се на чињеницу да се у српској топонимији

⁸ О језичким разликама између две јужнословенске језичке базе в. Селищев 1931, 277–279, 318; Vasmer 1970², 318–325; Лома 1993, 108–109; Loma 1999/2000, 133.

Порфирогенитовог времена већ јавља замена назалног *ϕ* у *и*, Лома дозвољава могућност да назив места то *Λοντόδοκλα* – исправљен у *το Λον [και] το Δόκλα*, при чему се први топоним реконструише као *Λοκα* (**Λογγ* = *Log*?) а Дукљанин га касније означава као Лука – може указивати на очување извесне посебности словенског становништва које је населило Дукљу, у односу на српско становништво околних области, где је денализација већ забележена (Лома 1993, 109; Лома 1999/2000, 113). Међутим, можда би се могло претпоставити да је на подручју насељеном Србима прелазно стање, уочено у ономастици (топонимији и личном имену), трајало током читавог Порфирогенитовог доба.

У источној Румунији и Молдавији топоними словенског порекла показују замену прасловенског праскавог *z* у иранско задњонепчано *x*, што би могло да значи да су ове области Карпатско-дунавског региона насељавала словенска племена Анта, код којих је, како се претпоставља, споменута промена могла настати као последица учешћа иранских елемената у њиховој генези (Petrović 1960, 41–61). Апсолутна превага источнојужнословенских фонетских црта (типа *št/žd* од *tj/dj*) у румунској топонимији словенског порекла потврђује да је најранији словенски слој у Дакији био близак племенима Источних Словена.⁹ У Румунији чак и очувана античка топонимија и хидронимија показује трагове словенског посредовања, што би било немогуће без непосредног наслојавања Словена на позноантичко становништво Дакије (Лома 2010, 536).

Нека словенска племена су у областима северно од доњег Дунава остала и након масовног преласка својих саплеменика на другу обалу. И док ће овај прелазак резултирати трајним словенским насељавањем јужно од Дунава, Словени северно од Дунава ће се током 8–9. столећа измешати са потомцима старобалканског нероманизованог, односно полуроманизованог становништва, које у одређеном тренутку почиње да пристиже у ове крајеве преко Дунава, с југа. То људство је и после вишевековне римско-византијске власти опстало, разбацано по целом Балканском полуострву – у Македонији, Албанији, северној Грчкој, Тесалији, доњем Подунављу (Fiedler 1992). У једном тренутку, вероватно због словенске експанзије која је овај део Царства захватила у вековима након пада лимеса, старобалканско становништво је почело да се повлачи преко Дунава, на север (територију данашње Румуније). Ту је наилазило на релативно бројне преостале Словене. Али Словена је било и међу старобалканским придошлицама. Околности су, међутим, сада биле измењене. Северно од Дунава ово старороманско ста-

⁹ Лома указују и на неке етнографске паралеле међу њима, Лома 2010, 539–541.

новништво више није било „угрожено” надирућим словенским дошљацима. Сада су његови потомци, које су историјски извори почели називати Вла-сима (Валахи, Волохи, Власи, Блаци), били ти који су у великом броју при-стизали на нову територију. Будући да су ту затекли већ неколико столећа стварану етнички стабилну ситуацију, у којој су Словени у миру живели са потомцима аутохтоних, полуроманизованих дако-гетских племена, долазак Влаха, такође потомака старобалканског становништва, није изазвао већа етничка нити политичка комешања.

Говорећи о већ споменутој језичкој раседлини дуж српско-бугар-ске границе, Ивић у међузону, која припада планинском појасу источне Србије и северозападне Бугарске, лоцира заједничку позноантичку постој-бину старобалканских сточара, будућих Румуна и Албанаца (Ивић 1971, 23–28). О заједничкој постојбини Румуна и Албанаца негде у планинском подручју средњег Балкана говори и Шрам и албански тумачи као продужетак, како претпоставља, западнотрачког (Schramm 1997, 235, 324–325). И Брозовић је, пишући о албанско-румунским изоглосама, наглашавао да велики њихов део „zapravo je trački ili, u širem smislu, tračko-mizijsko-dakijski”. Те изоглосе доказују, дакле, трачко порекло не само Румуна већ и Албанаца. Оне истовремено указују на њихово непосредно суседство, тј. на заједничку постојбину (Brozović 1969, 293). Занимљиво је да се и у пи-саним изворима појављују приближно у исто време. Румуни се у писаним изворима спомињу од 12. столећа, и то под именом Влаха, док се Албан-ци у византијским изворима појављују у време 11. и почетка 12. столећа. (Ферјанчић 1988, 286).

Рало / Справе за орање

Да у словенској сеоби на југ учествују бар две различите словенске скупине, које овамо пристижу сукцесивно, тј. у два временски раздвојена таласа, потврђује, изгледа, и карактеристична територијална распрострање-ност неких предмета, која сама по себи не би морала да носи информације такве врсте, да ти предмети – а у случају рала на пример, то јест справа за орање чак и њихова номенклатура – не указују на две различите традиције у употреби ових предмета, па можда и на разлике у етнографским каракте-ристикама становника. Изразите разлике у облику, тј. у конструкцији као целини и у карактеристикама појединих делова, као и разлике у називима тих делова, односно разлике у лексичком материјалу, указују на извесну по-двојеност ових, засигурно словенских, језички и етнографски блиско срод-них група, али у много чему и диференцираних, што у крајњој линији може

указивати на различиту територију са које долазе, па и на њихово различито порекло (Gavazzi 1938, 231–236 ; Bratanić 1951, 231; Селищев 1931, 318).¹⁰

На јужнословенској територији су констатована два основна типа рала: рало тзв. централног типа, које заузима средишње области Балканског полуострва, и тзв. рубни (периферни) типови рала, који се јављају источно и западно од овог првог: у Бугарској, понегде у Македонији, источној Србији, гдегде по Хрватском приморју и Далмацији.¹¹ Осим ових постоје и рала прелазног, тј. мешовитог типа као и локални тип рала који је у употреби у јужној Македонији. Њега су, по Братанићевој претпоставци, македонски Словени наследили од претходног несловенског становништва.

У литератури се могу наћи још неки етнографски елементи чија се појава везује само за одређена подручја Јужних Словена. Тако се уз одређену технику ткања, посебан назив за ткачки чунак и сл. јавља и преслица коничног, то јест стојастог типа и називи карактеристични за поједине њене делове (Gavazzi 1938, 232; Bratanić 1951, 222 n 6). Ова преслица се јавља само у северозападним и источним областима Јужних Словена. Распрострањеност јој је слична тзв. рубном типу рала, па се претпоставља да је припадала оном првом словенском таласу који је сеобом Хрвата и Срба раздвојен и потиснут ка периферији. Будући да ове преслице код осталих Словена нема а да се неки слични предмети, налик вретену, јављају у старијим културама, у гвоздено и римско доба, закључује се да њено порекло није прасловенско већ, како се чини, преиндоевропско, то јест старомедитеранско.¹² Јужнословенска рала се, међутим, тумаче као словенска по пореклу, јер се целокупна номенклатура и централног и рубних типова може свести на словенски корен а аналогije се овој лексци могу наћи и код Источних и код Западних Словена.

Географску распрострањеност рубних типова рала прате и одређени називи ралске номенклатуре, који се јављају у многим словенским језицима, али са различитим значењем: *oje*, *lemeš*, *ralica*. Ти називи се разликују од но-

¹⁰ Познато је да етимолошка истраживања указују, између осталог, на могуће путеве и начине преноса, то јест преузимања појединих речи из језика у језик, осветљавајући тако понекад замршено порекло и место настанка саме речи, односно појма. Тако је, на пример, Лома истраживао етимологију кавкаског назива плуга – *gūton*, *goton*. Реч, по његовом мишљењу, вероватно припада лексци иранских језика, у којима су постојале и старије ознаке за плуг, али је ова, иако довољно стара реч, како наводи Лома, у језик сарматско-аланских предака Осета ушла тек пратећи релативно позну технолошку иновацију у справама за орање (Лома 2003, 233–238).

¹¹ Bratanić 1951, 222–230; Gavazzi 1936, 231–232.

¹² Bratanić 1951, 222; Batović i Oštrić 1969, 267–268 са наведеном литературом.

менклатуре централног типа: *gredelj, ralnik, ručica* (Bratanić 1951, 226, 243), у српском данас углавном *руда, раоник, ручица*. У одељку „Сеоска привреда” *Општесловенског лингвистичког атласа* (ОЛА, Выпуск 4) картирање је показало да се назив *gredelj* (карта № 33) јавља у језицима свих југословенских република (у мак. *гредел*), с тим што се на територији централне Босне, у хрватском приморју, источној Србији, Бачкој, Македонији јавља, мада ређе, и назив *руда*. Варијанте назива *gredelj* се користе у словачком, горњолужичком и доњолужичком, пољском, делимично у украјинском, где са уз назив *гряділь* користи и *дишель*, а тај облик се користи и у руском, *дышло*, у белоруском *дышаль*; у чешком се користи *oj*, што је карактеристика наших рубних типова рала, док бугарски упоредо са називом *воище* (*ojište, oje, ojić* уп. Gavazzi 1938, 232; Bratanić 1951, 226) употребљава и *теглич на плуг*. По *Лингвистичком атласу*, *gredelj* (*гредель*) гвоздени је део плуга са кукицом на крају, док Батовић и Оштрић наводе да су *oje* (*gredelj*) и *ralica* (*ručica*) „dva najjednostavnija drvena elementa” рала, подразумевајући под ралом „najstariji i najjednostavniji plug” (Batović, Oštrić 1969, 269). Према *Етимолошком речнику*, који даје исцрпну термиолошку анализу пољопривредних алатки, може се закључити да је **oje*, односно **grędelь* у свим својим реалним значењским променама означавао главни дрвени део (руду) сељачких кола, то јест таљига, плуга, пловидбеног кормила (ЭССЯ 7, 122–123; ЭССЯ 32, 35–36). Семантичка еволуција овог термина ишла је у складу са техничким усавршавањем као карактеристиком стварног културног прогреса (као што је случај и код споменутог кавкаског плуга). Оба термина означавају *руду*: прасловенско **oje* припада, како се сматра, доплужном времену (означава *руду* таљига, запреге, ређе плуга). На старост термина указује његова доста широка функционална семантика, што је вероватно последица и широке распрострањености овог назива у индоевропском ареалу. Сматра се да је та индоевропска распрострањеност суштинска разлика ова два назива. (**oje* и **grędelь*). Прасловенско **grędelь*, што углавном означава *руду* плуга, а чији технички усавршенији облик доводи и до промене назива, јавља се у средишту Балкана а овамо доспева са другим таласом словенских досељеника, док се на осталом делу полуострва користе архаизми, на истоку *oište, vuište*, на западу и северозападу *oje, ojić*, а доносе их досељеници првог таласа. У *Етимолошком речнику* се истиче да је једино на словенском Балкану уочена овако изразита географска подела наведених назива (ЭССЯ 32, 36). На њу је међу првима указао Гаваци, запитавши се шта је повод таквом географском размештају не само ових већ још неких етнографских и лексичких елемената на простору Балкана, и то је, као и други истраживачи, тумачио као

последницу „*dvije serije slavenskih seoba na jugoistok Evrope*” (Gavazzi 1938, 234). У разматрању ове појаве унео је и констатацију да је у источном делу словенског Балкана код готово свих испитиваних елемената уочени распоред мање-више равномерно раширен, компактан, док је у западном и северозападном делу он проређен, раштркан. Етнолошка истраживања су у то време могла да дају ове резултате¹³ а археолошка, нажалост, такво стање не могу потврдити.

Пошто у германском постоје речи које су и по облику и по значењу блиске словенском **grędelъ*, као старосаксонски *grindil*, *grendil*, немачки *Grindel*, јавило се мишљење о словенској позајмљеници из германског, поготово што је и у англосаксонском присутан облик *grindel*, па се сматрало да Англи и Сакси нису могли од Словена позајмити овај назив пре своје сеобе на острва, дакле пре 5. века. Ипак лингвисти су показали да је германско **grindila-* ипак пристигло као позајмљеница из словенског (ЭССЯ 7, 122–123).

На карти № 31 *Лингвистичког атласа* прати се и распрострањеност назива *lemeš*, гвозденог дела плуга који се насађује на крај *ralice* (*ručice*) (Batović, Oštrić (1969, 269) а који ситни земљу одоздо („часть плуга, которая подрезает землю снизу”); термин се користи у словеначком (*lemež*), хрватском (*lemeš*), бугарском (*лемеж*, уз *палешник*), словачком (*lemeš*), пољском (*lemiesz*), белоруском (*лямеш*), украјинском (*леміш*), руском (*лемех*), делу Босне, где се уз *lemeš* користи и назив *раоник*, који је у употреби у српском, македонском (*ралник*), чешком (*radlice*), горњолужичком и доњолужичком (*radlica*). Назив, по Братанићу, карактерише рубни тип рала на територији Јужних Словена, али је делимична измешаност ове терминологије очекивана и прихватљива. На пример у словеначком, хрватском, у Босни, у чешком, словачком, пољском, украјинском меша се терминологија тзв. рубног и централног рала, док се у српском, македонском, горњолужичком, доњолужичком користе називи централног типа, а у бугарском називи рубног типа; у руском, белоруском уз терминологију рубног рала користе се и њихови посебни називи, који се користе и у Украјини. Може ли то, бар оквирно, упућивати на могућу етнографски ближу везу појединих словенских групација пре досељавања?

Атлас приказује и картирање назива *ручица* плуга (ОЛА, карта № 30). Назив се, према Братанићу, јавља код балканског централног типа рала, док је код рубних типова у употреби назив *ралица*. За тај појам у словенским језицима постоји и назив **ordlica*. (ЭССЯ 32, 139–140). Постојећа значења овог дела

¹³ Тешко је замислити да би се оваква етнографска истраживања обављена у Гаваџијево и Братанићево време могла спровести и данас.

се углавном везују за ораће справе (плуг), мада показују семантичку разноврсност, што је случај и са осталим појмовима земљорадничког оруђа у словенским језицима, на пример **ordlo* = *рало*, као прво ораће оруђе (ЭССЯ 32, 141–145).; **ordl'nikъ* = *раоник, ралник, лемех*; он означава углавном широк, оштар гвоздени део рала, који реже и одбацује земљу (ЭССЯ 32, 145–146).

И док се овај периферни тип рала среће у ратарским културама широм света, па у том смислу и код Источних и Западних Словена, рала идентичних овом централном типу, како наводи Братанић, нема на другим местима. Неке конструктивне особености основног централног типа рала се јављају код Источних и Западних Словена, па и код несловенских народа Ирана, на Кавказу, средњој Скандинавији, али потпуна подударност, како је споменуто, није констатована нигде на свету (Bratanić 1951, 230, 243 nap. 60). Његова номенклатура, *gredl, ralnik* уместо назива *oje, lemeš*, карактеристичних за рубне типове, забележена је, како је наведено, на северозападу јужнословенског простора – у Савињским Алпима, Корушкој, Штајерској, тј. у подручју реке Драве и горње Муре. Номенклатура и конструктивни детаљи овог централног балканског типа јављају се и у Доњој Аустрији и Немачкој, где је забележен назив *arling*, од словенског *ralnik*, за *lemeš рала (arla)* али и *плуга* (Bratanić 1951, 240–241 n. 51). Прокопијеви подаци везани за Илдигеса, законитог претендента на лангобардски престо,¹⁴ говоре да су Словени још крајем прве половине 6. столећа насељавали крајеве са оне стране средњег Дунава, окружујући са севера германска племена Лангобарда и Гепида, па су језичке позајмице ове врсте у немачком сасвим објашњиве, што показује и споменуто германско **grindila-*.

Такав размештај ралске номенклатуре може послужити у откривању путева којима носиоци централног типа рала пристижу на Балкан, а можда и у одређивању њиховог полазишта, јер се поједини називи овог типа рала као и неки конструктивни елементи прате све до средње Чешке, што наводи на закључак да су његови носиоци у централне области Балкана дошли са северозапада, из пољских и чешких предела, спуштајући се источним падинама Алпа. Иако наводи да се неке особине овог рала, као и називи *раоник* и *гредељ*, прате и источно од Карпата – до Украјине, Русије а на север до Мекленбурга, али на другим типовима рала, Братанић претпоставља да прототип основног централног типа рала настаје негде на северу и западу

¹⁴ Реч је о догађајима из 549, који, између осталог, говоре да Илдигес са словенске територије креће у северну Италију а да се потом, након победе над византијском војском и преласка Дунава, враћа међу Словене, *Procop. BG III 35. 13–22*, p. 455, 8-456, 21. „...Ιλδίγης ...εξ Σκλαβηνούς φεύγει.”, p. 455, 19; „...αλλ’ Ιστρον ποταμιον διαβας αυθις εξ Σκλαβηνούς ατεχόρησεν.”, p. 456, 20–21; датовање и превод према *ВІІІІНЈ I*: 39–40 n. 72 (Ф. Баришић).

од Карпата, и то услед мешања различитих утицаја и различитих типова (Bratanić 1951, 243). У сваком случају треба имати на уму да се у неким периодима у оквиру исте културе упоредо, бар неко време, користе и традиционални (стари) и нови називи, па се нека релативно јасна граница између њих не може ни тражити.

Насељенички таласи: западнословенска – јужнословенска језичка база

Братанићева констатација да словеначка и севернокајкавска плужна номенклатура више нагиње номенклатури динарских штокаваца него суседних чакаваца и јужних кајкаваца, можда би се могла узети у разматрање приликом одређивања насељеничких таласа који захватају ова подручја, како је то Графенауер, користећи податке лингвиста, помињао при реконструкцији насељавања Источних Алпа и Истре. Тако је навео да старија насељеничка струја долази са севера, из западнословенске језичке базе, условно назване словеначком словенском, која је на југу допирала до горње Посавине и долине Соче, а у Истри је обухватала простор Бузета, док она млађа, у данашњој перспективи хрватска словенска струја, долази са истока, из јужнословенске језичке базе (Grafenauer 1969, 34–40, 124–125). Зато се у језику алпских Словена уочава мешање елемената и једне и друге групације. У Истри је граница ових струја забележена приближно на реци Мирни.

Питање је да ли овај насељенички талас са севера долази из чисто западнословенске језичке базе или је у питању само инфилтрат западнословенског типа, како сматра Брозовић (Brozović 1969, 118), чиме на изванредан начин негира да је у етногенези Словена присутно мешање западнословенског и јужнословенског елемента. А управо је такво тумачење, како је споменуто, прихватио Графенауер, користећи, између осталог, лингвистичке податке Франа Рамовша, који као западнословенске језичке елементе у словеначком наводи задржавање консонантне групе *dl/tl*, а не њихово упрошћавање преко геминате *ll* у обично *l* : *sedlo/selo*, *vidle/vile*, *modliti/moliti*, *Dudlebi/Dulebi*; затим наводи инструментал сингулара именица женског рода на *-a*: *z ženq* уместо *ženojq-ženom*, како он иначе гласи код Источних и Јужних Словена итд. (Grafenauer 1969, 34; Brozović 1969, 118–119). Брозовић истиче да такво мешање западнословенских и јужнословенских елемената, ако се о њему уопште може говорити на овако ограничен начин, постоји све до задарских острва, дакле преко Истре, Кварнера, и делом залази у залеђе хрватске обале. Елементи западнословенског присутни су и у топономастици Србије, што иде у прилог мишљењу да тог језичког мешања има на општесловенском нивоу.

Тезу о две колонизационе базе у насељавању Источних Алпа подржавају, како наводи Графенауер, и топономастички подаци Франца Безлаја, који истиче да подлогу словеначког у суштини чини језик севернословенског типа, али да је његов целокупан даљи развој текао под трајним јужнословенским утицајем (Grafenauer 1969, 34–35). А Брозовић за српскохрватске дијалекте, на пример, сматра да су свој целокупан несловенски инфилтрат стекли већ у почетку, али да су се касније развијали без значајнијих несловенских утицаја (Brozović 1969, 136).

Што се тиче досељавања Словена на југ, чини се да су мишљења Братанића и Графенауера у извесној колизији, јер Братанић сматра да се млађи талас спушта са северозапада, дакле преко Словеније, док Графенауер – да тај талас у Словенију долази са истока, тј. из Паноније. Највероватније је да су досељеници другог таласа долазили из више праваца, можда и у више наврата, јер како објаснити долазак Срба до околине Солуна ако не преко Паноније па моравско-вардарском долином, дакле смером север–југ, а не са северозапада – преко Словеније. Вероватно је и овај други талас, који је прекрио централно подручје а који Порфириогенит приписује Хрватима и Србима, био састављен из неколико етничких група, али су оне остале у засенку војнички организованијих, можда и бројнијих Срба и Хрвата. А они су, како се чини, донекле различитим путевима пристизали на Балкан.

Да је први насељенички талас укључивао измешана словенска племена, показују и периферни типови рала који су у употреби код свих Словена и чији главни називи *lemeš*, *oje*, *ralica* постоје, како је наведено, у многим словенским језицима. Назив *lemeš*, а не *raonik*, потврђен је, како каже Братанић, и у староцрквенославенском (Bratanić 1951, 240 n. 48). „Vjerojatno se tu radi o najstarijem obliku slavenske orače sprave...” (Bratanić 1951, 243). Чињеница да се слични називи јављају и у румунском као позајмице може указивати да носиоци овог типа пристижу са североистока (Bratanić 1951, 243), са првим таласом словенских досељеника. Теоретски, позајмице су могле настати и касније, као последица вековног живота једних уз друге а не искључиво преласком Словена преко територија које су насељавали преци будућих Румуна.

Да словенски талас који долази са североистока претходи оном са северозапада, говори и чињеница да он као старији бива раздвојен спуштањем хрватских и српских племена у средишње просторе Балканског полуострва, при чему се Словени првог таласа повлаче ка источној и западној периферији, али не у потпуности, јер се и на потоњем српско-хрватском подручју прате њихови трагови, попут рала прелазног, тј. мешовитог типа, али и неких језичких особености.

Ивић, међутим, сматра да језичке чињенице не потврђују, бар не у некој значајнијој мери, Порфиригеново казивање о доласку Хрвата и Срба из Закарпатја, тј. са северозапада (како тумаче многи) и њихово „уметање” међу већ насељене Словене. Истиче да језик Срба и Хрвата не показује изразитију везу са севернословенским од оне која је евидентна и код осталих Јужних Словена. Посебност српскохрватског се, у односу на остале јужнословенске језике – истиче Ивић – не може тумачити као донета са севера, већ као иновација из каснијег времена (Ивић 1971, 17–18). За разлику од овога Брозовић је, додуше, оне несловенске компоненте у хрватскосрпском тумачио – како је споменуто, веома раним инфилтратом, који је у потпуности асимилован одмах након примања. Реч је, на пример, о конструкцији нормалног европског типа „ја с тобом”, која се користи у српскохрватском готово искључиво, сем два изузетка на крајњој источној и западној периферији. Код осталих словенских језика постоји конструкција „ми с тобом” – са значењем „кад сам ја с тобом, онда смо нас двоје *ми*” (нпр. у македонском и руском), а она представља искључиво балто-словенско својство (Brozović 1969, 136). Затим, за разлику од типично словенске употребе деминутива и хипокористика – српскохрватски, и то не цео, него централно и западно штокавско као и источночакавско подручје, дакле Босна и Херцеговина, западна Србија, Црна Гора, штокавски део Хрватске, далматински део чакавштине – не само да не користе овакве облике већ се карактеришу употребом аугментатива и пејоратива, што представља одступање и од словенског али и од општеевропског просека. И начин грађења српскохрватских двосложних хипокористика као и њихова акценатска структура одступају од општесловенских модела. Брозовић спомиње и многе друге особине српскохрватског, које су ближе општеевропском или бар медитеранском него словенском типу. Све то га наводи на закључак да је у питању или специфичан развој средишњих српскохрватских дијалеката, који се одвија без веза са супстратом, или су такав развој условили управо утицаји предримског супстрата, који, највероватније, припада илирском језику (Brozović 1969, 136–137).

Огањ/ватра

И употреба неких речи, на пример *огањ* и *ватра*, испољава, како истичу истраживачи, различиту географску расподелу: чакавци и кајкавци познају реч *огањ*, док остали Словени знају само за *ватру* (Тројановић 1930). Скок истиче да је реч *ватра* првобитно била раширена на истоку а на западу – у Истри, Далмацији, али и Црној Гори, на Космету – у употреби је реч *огањ* (Skok 1972, 546; Skok 1973, 569). Шта је условило ту разлику? Да ли је она као

донета или можда стечена на овом простору последица различитих путева пристизања на Балкан, а то пак последица различитог удела припадника различитих језичких база у одређеним скупинама становништва? Лома претпоставља да је на југоистоку словенског света дошло до делимичне замене прастарог словенског термина **ognь* (који у прасловенском представља основни појам за ватру) синонимом **vatra*, и то због одбацивања обреда кремације, које је уследило делом и као последица пристизања полуномадских сточара са југоистока. Стсл. **ognь* се изводи из индоир. **agni*, који се као још стари индоевропски термин препознаје у лат. *ignis*, балт. (лит.) *ugnis*. У једном тренутку долази до замене индоир. **agni-* (стсл. **ognь*) иранским *ātar-/āθri-* са којим у вези стоји словенски синоним *vatpa* (Лома 2004а, 54; Лома 2019, 32).

Међу Јужним Словенима *vatpa* се користи у српском, македонском и бугарском, док се на ширем словенском простору ограничава на тзв. карпатизме, па се јавља у румунском, албанском, украјинском, словачком, у дијалекту пољског и чешког. Неки, по наводу Ломе, указују на могућност да је реч албанског порекла и да су њеном ширењу међу Словенима карпатске зоне допринели старобалкански сточари својим сезонским сеобама (Лома 2004, 37–39). Та претпоставка је можда вероватнија од оне да је реч у румунски и албански преузета из словенског, с обзиром на то да се у старијим словенским рукописима реч *vatpa* не јавља (Лома 2004, 38).

Дунав, **Dunavъ*, **Dunajъ*

Уколико идемо даље траговима ономастике, занимљиви подаци о насељавању Словена на југ искрсавају праћењем имена највеће реке с којом Словени, освајајући ове области, долазе у непосредан додир. У питању је Дунав, лат. *Danuvius*. Лингвисти сматрају да облик **Dānivi-* припада келтском или иранском језичком слоју (Лома 2019, 39) а Словени су га почели користити у две варијанте: **Dunavъ*, којим су именовали реку низводно од Ђердапске клисуре, дакле њен доњи ток, док су средњи ток називали **Dunajъ*¹⁵, мада је могуће да су тако у почетку означавали Тису, која им се, како наводи Лома, могла учинити као рукавац Дунава, јер им је њен горњи ток отварао пут ка дунавским просторствима (Лома 2018, 77).

Трубачов, међутим, као карактеристично сматра то што Словени уопште нису познавали стари назив доњег Дунава, грч. *Ἰστρος*, што значи да они до доњег Дунава у старини нису ни долазили па им је у то време непознат остао и трачки део дунавског тока. Све се то уклапа у Трубачовљево те-

¹⁵ Тезу о источном и западном приступу Словена Дунаву, који се одражава у називу **Dunavъ*, тј. **Dunajъ* изнео је Schramm 1997, 209–223; прихвата је и Loma 2018, 64–65.

орију о прадомовини Словена у средњем Подунављу и њиховим тадашњим контактима са западним Индоевропљанима – Германима, Келтима, Италицима, Илирима. Словени су, по његовом тумачењу, познавали и користили само келтско-германски назив који се односио на горњи и средњи Дунав, **dunajь*/**dunavъ* (у јужнословенској варијанти **Dunavъ* а у севернословенској **Dunajь*), мада су кроз непосредно искуство углавном били усредсређени на средњи ток реке (Трубачёв 2003, 164, 270, 288, 362, 374).

Лома наводи да су Словени односно Анти као њихов југоисточни огранак назив **Dunavъ* позајмили од својих суседа Гота тек у време сеобе народа. У почетку је тај појам означавао доњи Дунав, са којим су долазили у додир и који су познавали, али се касније у бугарском, македонском, великом делу српског језика назив могао проширити на цео ток реке (Лома 2019, 39; Лома 2018, 65, 70–71). Словенима је врло вероватно овај назив био познат још из времена черњаховске културе, и то са северозападне обале Црног мора, у оновременим историјским изворима познате као Готија. Са обликом **Dunajь* Словени су се, међутим, упознали у прадомовини у области Карпата, и то преко својих суседа Дачана (Лома 2018, 65, 70–71; Лома 2019, 39). Са њима су Словени били у додиру у оквиру културе карпатских кургана и њој истовремене черњаховске културе (које трају од око 200. године до прве половине 5. столећа). Могуће је да су неки делови Словена и раније долазили у контакт са Дачанима, у оквиру липицке културе у области горњег Подњестровља (почетак 1. столећа – до око 200. године) па и појанешти-лукашевске културе између Дњестра, Прута и Серета (2. столеће старе ере – средина 1. столећа старе ере) (Костић 2019). Средњи ток Дунава је са својим називом **Dunajь* овим деловима Словена означавао конкретан хидрографски појам, који су у свом надирању ка западу морали савлађивати прелазећи с једне његове обале на другу.

Говорећи о Дунаву у словенској усменој, народној поезији Лома између осталог спомиње његове пратеће придеве **tihъjь* – „тих”, који углавном стоји уз **Dunajь*, и придев **bělъjь* – „бео”, који иде уз облик **Dunavъ*. Словенски придев „тих” повезује се са пресловенским именом реке, који је гласио **Tīša* (или слично) док се у слов. *Tīša* прелазак *š* у *s* тумачи као језичка карактеристика Сармата, за које се зна да током 1. столећа нове ере излазе на средњи Дунав (Лома 2018, 70–72). Сарматски је често идентификован као посредник у балканској ономастици. Придев **bělъjь* – „бео” уз облик **Dunavъ* означава ову реку у њеном току кроз највећу и најдужу клисуру Европе у којој Дунав, пенушајући услед брзине и ковитлаца, поприма белу боју (Лома 2018, 70–72, 77).

Судећи по примерима из словенске усмене поезије, али не само на основу ње, Лома закључује да је раним Словенима пресловенска топографија преношена посредством старих Германа, углавном Гота, северних Иранаца (Сармата), али и Дачана (2018, 77).

Кућа, **koṭja*

Наведени примери потврђују потребу укључивања лингвистичких резултата у разматрање и потпуније, поузданије археолошко сагледавања проблема. У археологији је на пример као најстарији тип словенске куће документована правоугаона, углавном квадратна (полу)земуница са огњиштем, односно с пећи у углу.¹⁶ Прасловенски облик **koṭja* реконструисан је на основу буг. *кџаца*, схр. *кућа*, словен. *коџа*, источнослов. *куча* (Лома 2012, 197; Лома 2019, 40) и, по мишљењу Трубачова, показује семантички веома јасну везу са прасл. **koṭъ* – „угао”: цслов. *кџтъ*, буг. *кџт*, мак. *кат*, сх. *kūt*, словен. *kót*, чеш. *куча kout*, глуж. *kut*, длуж. *kut*, пољ. *kąt*, рус. *кут*, укр. *кут*, белрус. *кут* (Трубачёв 2003², 130–131, 212; ЭССА 12, 70–78), чиме са назив објекта повезује и усклађује са карактеристичном унутрашњом организацијом његовог простора. Истовремено се наводи да појам **koṭъ* не означава било какав угао, већ унутрашњи, угнути, док се истовремено за ознаку спољашњег, испупченог угла користи израз **oglъ* (ЭССА 12, 76). Археологија заиста може, уколико јој околности иду на руку, да установи облик па и грађевинске детаље (полу)земунице. Пратећи археолошке трагове оваквих грађевина и лингвистичку распрострањеност њене номенклатуре, Трубачов наглашава да је стари ареал речи **koṭja* везан за територију Јорданесових Склавина (који живе од града Новиетуна и језера које се назива Мурсијанским до Данастра, а на северу им је граница Вискла [*in boream Viscla*]) и Анта (који насељавају области од Данастра до Данапра, где Понтијско море ствара окуку), а да непознат остаје Венетима (који обитавају од извора Вистуле [*ab ortu Vistulae*] на север), тј. Западним Словенима.¹⁷ Он истиче да је и „прашка” керамика пратећа појава словенских (полу)земуница на територији насељеној Склавинима (Трубачёв 2003², 131) а картирање ових објеката уз истовремено бележење распрострањености речи **koṭja*, наводи да све три карактеристике припишемо истом географском простору (ЭССА 12, карта 2 на стр. 73). Семантика речи **koṭja*, изведена од речи „угао”, не дозвољава везу са кућом овалног

¹⁶ Литература о овоме је бројна; сажето Šalkovský 2009, 35–48.

¹⁷ Iord. Getica XXIII 119; V 34–35, rec. Mommsen, p. 88,21–89,1; p. 62,13–63,5. О Венетима нешто опширније Kostić 2017, 285–298.

или кружног облика нити са надземном кућом каква се, због прилагођавања терену, јавља у западнословенском свету (Трубачёв 2003², 131).

Другачије тумачење речи **kotja* даје Лома везујући њену распрострањеност такође за југоисточни ареал словенског света, северно Прицрноморје и Подунавље, али за етимологију креће из староиранског **kanθā* – „насеље, град, кварт, грађевина”, за који, осим тога, претпоставља да се осликава у другом делу имена Сармата-робова, *Limigantes*; староиранско **kanθā* потом везује са осет. *kænt*, које код Осета, потомака сарматских Алана, означава појединачну грађевину. Тако му фонетска и семантичка блискост допушта да у случају речи **kotja* говори о позајмленици из сарматског (Лома 2012, 190–191, 194–195; Лома 2019, 40).

У везу са врстом земуница доводи се и широко распрострањено словенско **котъ* и његова изведеница **котъсь* – „штала, јаслице за младунчад животиња”, ст. чеш. *kot, kót* „кућица, (пијачна) тезга”. За њу се претпоставља да је због сличности речи и значења позајмљена у стара времена из иранског **kata* – „(подземна) просторија” (ЕССА 11, 211–212, о овоме в. и Лома 2012, 196–197).

Закључак

Лингвистички подаци на словенском југу често указују на језичко посредништво источних Германа, тј. Гота и Гепида, затим иранских Сармата и Дачана, тј. северних Трачана, односно народа и племена са којима су Словени, у свом кретању ка границама Царства, били у релативно дужем контакту. Занимљиво је да су наведени лексички елементи који су у вези са пољопривредом (рало и његови делови) готово без изузетка словенског порекла. Такву чињеницу објашњава карактер словенске привреде, који је у односу на германску, сарматску па и дачку био изразито аграран.

Везујући наведене лингвистичке податке и досадашње резултате археолошких истраживања, углавном типова словенских станишта и грнчарије, произилази да је Балкан већим делом, али не и искључиво, насељен словенским племенима са истока.

Установљен географски размештај етнографских и лексичких појава, већ споменута рала и њихова номенклатура, можда и стожаста преслица, затим распоред неких изоглоса: *št/žd > č/d̥*, деназализација *ϕ* (преко *q*) у *a* или *ǎ* односно *u* (Лома 1993: 108–109) – теже се могу довести у склад са теоријом о једној словенској сеоби на југ и теже могу оповргнути теорију да талас, који Словене доводи у средишње области Балкана, доспева након досељавања племена чије етнографско обележје представља и рало тзв.

рубног типа. У случају једне сеобе требало би претпоставити истовремено насељавање и оне међусобно изнивелисане групације Словена који користе рубне типове рала, као и носилаца централног типа рала, с тим што би се ови први размештали по источном и западном ободу ових других. У случају да се носиоци рубног типа рала припишу млађем, секундарном таласу, теоретски би се могла претпоставити, мада логички теже прихватити, могућност њихове бифуркације, тј. рачвања и насељавања са обе стране већ досељених Словена (Gavazzi 1938, 233–234; Bratanić 1951, 232).

Следећи логику и поједностављујући читав процес може се закључити да први талас словенског досељавања долази из области источно од Карпата и на његовој основи настају тзв. источнојужнословенски језици, а други из области западно од Карпата и он представља базу за настанак западнојужнословенских језика, који испољавају извесне сличности са северозападним, док источнојужнословенски нагињу источнословенским језицима.

Што се тиче језика Срба и Хрвата, не треба заборавити да прве податке о њему, како наглашава Лома, добијамо преко Порфирогенита (10. столеће), што значи да нам стање евентуалне дијалекатске издиференцираности прасловенског у време досељавања остаје непознато, а да не говоримо о времену које претходи досељавању (Лома 1993, 111). Пројекција која гледа три столећа уназад не може бити поуздана и јасна па је и веза евентуалних дијалеката и етноса у њој само наслеђена, могућа.

ИЗВОРИ

Chron. Monemvas. *Cronaca di Monemvasia (Chronicon dictum Monemvasiae)*, introduzione, testo critico e note a cura di Ivan Duičev. Palermo: Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici, 1976.

Iord. *Iordanis Romana et Getica. De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum [Romana]; De origine actibusque Getarum [Getica]*. Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum (= MGH AA) T. V/1, recensuit Theodorus Mommsen. Berolini: apud Weidmannos, 1882: 1–138.

Procop. *Procopii Caesariensis Opera omnia*. Vol. I–IV, recognovit Jacobus Haury, addenda et corrigenda adiecit Gerhard Wirth. Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1962–1964. Vol. II: De bellis libri V–VIII, 1963 (Bellum Gothicum I–IV).

ВИИИЈ I *Византиски извори за историју народа Југославије*. Том I. Уредник Георгије Острогорски. Београд: Научна књига. Посебна издања. Српска академија наука (=САН), књ. ССХLI. Византолошки институт, књ. 3, 1955.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Batović, Š. i Oštrić, O.** 1969. Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja, u: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”* (Mostar, 24–26. oktobra 1968; ur. Alojz Benac). Sarajevo: 245–282. Posebna izdanja ANUBiH, knj. XII. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4.
- Белић, А.** 1908. О српским или хрватским дијалектима. *Глас Српске краљевске академије* LXXVIII. Други разред 47: 60–164.
- Bratanić, B.** 1951. Uz problem doseljenja Južnih Slavena: nekoliko etnografsko-leksičkih činjenica. *Zbornik radova = Collectanea*. Knj. 1. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet: 221–250.
- Brozović, D.** 1969. Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja, u: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”* (Mostar, 24–26. oktobra 1968; ur. Alojz Benac). Sarajevo: 129–140.
- Brozović, D.** 1969. Diskusija, u: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”* (Mostar, 24–26. oktobra 1968; ur. Alojz Benac). Sarajevo: 118–119; 292–294.
- Vasmer, M.** 1941. *Die Slawen in Griecheland*. Berlin: Akademie der Wissenschaften in Kommission bei W. de Gruyter.
- Vasmer, M.** 1970². *Die Slawen in Griecheland*. Leipzig: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik.
- Vida, T. et Völling, Th.** 2000. *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*. Rahden/Westf.: Marie Leidorf GmbH.
- Vryonis, S.** 1992. The Slavic Pottery (Jars) from Olympia, Greece, in: *Byzantine Studies. Essays on the Slavic World and the Eleventh Century* (Hrsg. S. Vryonis). New York: 15–42.
- Gavazzi, M.** 1938. Problem karakterističnoga razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu. *Сборникъ на IV конгресъ на славянските географи и етнографи въ София 1936*, 231–236. София: Печатница „Култура”.
- Γαλαουρης, Νικ.** 1963. Περιοχή Ολυμπίας. *Αρχαιολογικόν δελτίον* 17 (1961/62). *Μερος Β’ – Χρονικά*: 105–107.
- Grafenauer B.** 1969. Proces doseljavanja Slovena na zapadni Balkan i u istočne Alpe, u: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”* (Mostar, 24–26. oktobra 1968; ur. Alojz Benac). Sarajevo: 29–55.
- Grafenauer, B.** 1969. Diskusija, in: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”* (Mostar, 24–26. oktobra 1968; ur. Alojz Benac). Sarajevo: 124–125.
- Живковић, Т.** 2002. *Лужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*. Београд: Историјски институт.
- Ивић, П.** 1971. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ивић, П.** 1994. Језик и његов развој до друге половине XII века, у: *Историја српског народа I*. Београд: Српска књижевна задруга: 125–140.

- Jagić, V.** 1895. Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. *Archiv für slavische Philologie* (Berlin) XVII: 47–87.
- Kopitar, J.** 1808. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.
- Kostić, Z.** 2017. The Veneti / Venedi : reflections and notes, u *Ante portam auream: studia in honorem professoris Aleksandar Jovanović*, ed. by Miroslav B. Vujović, 285–298. Belgrade : University of Belgrade, Faculty of philosophy.
- Костић, З.** 2019. Сеобе као константа у прошлости Словена. Рад представљен на III руско-српској археолошкој конференцији *Од Дунава до Волге: интеракције и трансформације култура у I. миленијуму н. е.*, 7–14. октобар, Нови Сад – Београд.
- Лома, А.** 1993. Неки славистички аспекти српске етногенезе. *Зборник Матице српске за славистику* 43: 105–126.
- Лома, А.** 1999/2000. Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogenetos. *Зборник радова Византолошког института (= ЗРВИ) XXXVIII*: 87–161.
- Лома, А.** 2003. К етимологији кавказког назвања плуга. *Етимологија 2002-2003* (Москва): 233–238.
- Лома, А.** 2004. Прасловенска лексика и култура у индоевропском контексту. *Лингвистичке свеске* 4 (Нови Сад): 15–42.
- Лома, А.** 2004а. Димом у небо: обред спаљивања мртвих у старим и традиционалним културама: његово осмишљање у есхатолошким представама индоевропских народа, са посебним освртом на паганске Словене. *Кодови словенских култура* 9: 7–64.
- Лома, А.** 2010. Словенски именски слојеви у Банату: преглед досадашњих налаза и преостала питања, у: *Банат кроз векове: слојеви култура Баната: зборник радова* (уредници Миодраг Матицки и Видојко Јовић). Београд: Вукова задужбина: 531–544.
- Лома, А.** 2012. К проблеме раннеславјанских иранизмов. *Етимологија 2009–2011* (Москва): 189–201.
- Лома, А.** 2018. Die Donau(en) des slavischen Volksliedes und die frühen Kenntnisse der Slaven über den Donaauraum. *Вопросы ономастики* Т. 15. № 3: 62–77.
- Лома, А.** 2019. Неке лингвистичке набљудења о древних славјанах и их раселенију. *Балкан, Подунавље и Источна Европа у римско доба и у раном средњем веку*. Ур. Игор Олегович Гавритухин, Станко Трифуновић. Материјали I српско-руске археолошке конференције „Судбине народа Источне и Јужне Европе – поглед кроз векове”, 20–26. маја 2014. г., Нови Сад, Београд, 29–45. Нови Сад: Музеј Војводине, Институт археологије Руске академије наука.
- Miklosich, F.** 1886. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Moguš, M.** 1969. Diskusija, u: *Simpozijum „Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena”* (Mostar, 24–26. oktobra 1968; ur. Alojz Benac). Sarajevo: 121–122.

ОЈА *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*. Выпуск 4, Сельское хозяйство. Под ред. А. Ференчиковой и др. Братислава, 2012.

Petrovici, E. 1960. Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Romane: I. Toponimice prezentind H provent din G. *Romanoslavica* IV: 41–61.

Popović, V. 1975. Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin. *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité (=MEFRA)* 87/1 : 445–504.

Поповић, В. 1988. Албанија у касној антици, у: *Илири и Албанци* (серија предавања одржаних од 21. маја до 4. јуна 1986. године, ур. Милутин Гарашанин). Научни слупови. Српска академија наука и уметности (=САНУ), књ. XXXIX. Одељење историјских наука, књ. 10. Београд: 201–283.

Селищев, А. М., 1931. *Славянское население в Албании*. София: Издание Македонског научног института.

Skok, P. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Књ. 2. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (=JAZU).

Skok P. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Књ. 3. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (=JAZU).

Schramm, G. 1997. *Ein Damm bricht: die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*. München: R. Oldenbourg.

Тројановић, С. 1930. *Ватра у обичајима и животу српског народа*. Књ. 1. Београд: Српска краљевска академија.

Трубачёв, О. Н. 2003². *Этногенез и культура древнейших славян : лингвистические исследования*. Москва: Наука.

Ферјанчић, Б. 1988. Албанци у византијским изворима, у: *Илири и Албанци* (серија предавања одржаних од 21. маја до 4. јуна 1986. године, ур. Милутин Гарашанин). Научни слупови. Српска академија наука и уметности (=САНУ), књ. XXXIX. Одељење историјских наука, књ. 10. Београд: 285–322.

Fiedler, U. 1992. *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*. Teil 1–2. Bonn: R. Habelt.

Charanis, P. 1950. The Chronicle of Monemvasia and the question of the Slavonic settlements in Greece. *Dumbarton Oaks Papers (=DOP)* 5: 139–166.

Šalkovský, P. 2009. Najstaršie formy domov u Slovanov. *Zbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Musaica*, XXVI: 35–48.

Šišić, F. 1925. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 1, Zagreb: Naklada školskih knjiga.

ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков : праславянский лексический фонд*. Выпуск 7 (1980); 11 (1984); 12 (1985); 14 (1987); 32 (2005). Под ред. О. Н. Трубачёва. Москва: Наука.

Zorica Kostić

Belgrade

AN OVERVIEW OF SOME LINGUISTIC TESTIMONIES ON THE SETTLEMENT OF SLAVIC TRIBES IN THE SOUTH

Keywords: *South Slavs, settlement, linguistics,
western South Slavic languages, eastern South Slavic languages*

By examining the linguistic traits of the South Slavs, linguistics, or more precisely Slavistics, provide a picture of their own of the settling of the Slavs in the eastern Alps and the Balkan peninsula. The interpretation of a possible South Slavic language unity went through several phases, most commonly by opting for one of the two extremes – one about two ethnographically and linguistically different Slavic groups that descended to the south (Jernej Kopitar and Franz Miklošič), and the other, which assumes a unity of South Slavic dialects (Vatroslav Jagić), originating already in the Proto-Slavic language. Today, Slavists generally concur that the South Slavic languages represent a specific genetic community of sorts, whose linguistic unity is very old, but so is its differentiation, having originated in the Proto-Slavic homeland.

By investigating the languages from different aspects, linguists have offered several theories on the unity of the South Slavic languages, some of which aligned, while other did not, with the existing historical data about the Slavic migrations to the south.

First, it was in the middle of the 19th century that Jernej Kopitar (1780–1844) and Franz Miklošič (1813–1891) put forward a hypothesis that the Slavic migration unfolded in two waves, thus fully supporting Porphyrogenitus' assertion. The primary South Slavic wave covered the entire territory from the Black Sea to the Adriatic. Somewhat later (according to data from Porphyrogenitus, it can be concluded that it was an interval of no more than half a century), a second wave arrived, led by the Croats and Serbs. This new wave separated, like a wedge, the homogeneity of previously settled Slavs, who were now retreating to the western and eastern periphery of the original settling area, stopping in regions that belong to today's Slovenia, Bulgaria and Northern Macedonia.

Some fifty years later, in 1895, this theory was refuted by Vatroslav Jagić (1838–1923), by emphasising not only the ethnic and linguistic unity of the settlers, but also the unity of the entire process. According to this theory, namely,

there was only one wave of settlers. Jagić rejected Porphyrogenitus' assertion on the subsequent migrations of the Croats and Serbs. In his reasoning, he indicated grammatical similarities and a gradual transition between South Slavic dialects, without sharp discontinuations and deep gaps, seeing in this a confirmation of a unique Slavic wave in the settlement of the south. The noticeable dialectal uniformity of the Slavic south is also emphasised by Loma, citing as an example the dissimilation of the *шч>шм* (*šč>št*) group, which appeared in both Serbian and Bulgarian, i.e., and western and eastern South Slavic languages. Despite this, Loma favours the hypothesis of the two migration waves and sees the border between western and eastern South Slavic languages as a consequence of the subsequent arrival of the Croats and Serbs.

Ivić favours the theory of a contemporaneous settling of the Slavic south, but points out that Slavs approached the borders of the Empire in two parallel waves, across *Pannonia* and *Dacia*. Mountains that overshadow the Iron Gates from the north conditioned two separate entrance routes for these tribes into the Balkans: one group travelled the roads to the west, and the other one to the east of the Iron Gates. The linguistic schism between the Slavs of the western South Slavic and eastern South Slavic groups along the line of Timok–Osogovo–Šara, Ivić explains with the centuries-long life of paleo-Balkanic, i.e., Romanised non-Slavic population in this interregion, which sought refuge, during and after the Slavic invasion, in the mountainous, less passable regions that the Slavs were not interested in at that point. By settling in the mountain ranges along today's border between Serbia and Bulgaria, the paleo-Balkanic population was forced to adapt to new living conditions, by becoming nomadic herders. It was only with the migration of that population, started by the demographic rise among the settled Slavic population, that a final contact between the mentioned two Slavic groups was made possible. However, once the gap between them was formed, it could not have been undone.

Sources do not provide explicit data on the routes through which the Slavs reached *Pannonia* and *Dacia*, and directions of their progress through the Byzantine territory also remain unknown. Important questions in the overview of migrations – when, whence, through which routes – cannot be reliably answered by means of only one scientific discipline. Linguistics cannot offer an absolute date for a certain occurrence, however, same as archaeology and numismatics, it can shed light on, or even provide a solution for certain dilemmas regarding the directions of migrations.